

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Олеся ТЄЛЄЖКІНА

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-2953-7368
olesia.tele@gmail.com*

Мирослава КРИСЬКІВ

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-3907-6163
mira.kryskiv@tnpu.edu.ua*

У пропонованій статті автори розглядають проблему активізації пізнавальної діяльності здобувачів на уроках української мови у профільній школі, акцентуючи на тому, що стимулювання пізнавальної діяльності у старшій школі передбачає перехід від пасивного споживання інформації до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де школярі освіти набувають статусу дослідників мовних явищ. З огляду на це пошуківлення пізнавальної діяльності учнів і учениць старшої школи стає основоположною умовою виформовування їхньої самостійності й інтелектуальної самозарадності. Дослідники зауважують, що актуальність розглядуваної у статті проблеми зумовлена тим, що старша школа в українській системі середньої освіти зазнає суттєвих змін і потребує пошуку нових форм і методів діяльності, а проблема активізації пізнавальної діяльності старшокласників на уроках української мови у вітчизняній лінгводидактиці була розглянута фрагментарно і потребує додаткового висвітлення.

Мета розвідки – схарактеризувати методи і прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови у профільній школі.

Автори дослідження аналізують методи і прийоми, спрямовані на стимулювання дослідницького інтересу і самостійності учнів старшої школи (зокрема, методи активного навчання, ігрові прийоми, прийоми візуалізації, технології

розвитку критичного мислення та ін.); пропонують практичні розробки й опис алгоритму їх застосування на уроках української мови в 10–12 класах; обґрунтовують доцільність поєднання традиційних і новітніх форм роботи для вироблення стійкої внутрішньої мотивації старшокласників до вивчення української мови як обов'язкового інструмента професійного успіху. Науковці доходять висновку, що у профільній школі важливо створити умови практико орієнтованого навчання, при якому здобувачі усвідомлюватимуть практичну цінність набутих теоретичних знань для їхньої майбутньої професійної діяльності. Це стане запорукою активної пізнавальної діяльності учнів і учениць.

Ключові слова: профільна школа, урок української мови, пізнавальна діяльність, практико орієнтоване навчання, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, внутрішня мотивація.

ENHANCING STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN SPECIALIZED UPPER SECONDARY SCHOOLS

Olesia TIELIEZHKINA

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Languages
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

*M. Kryvonosa str., 2, Ternopil
ORCID: 0000-0002-2953-7368
olesia.tele@gmail.com*

Myroslava KRYSKIV

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

*M. Kryvonosa str., 2, Ternopil
ORCID: 0000-0002-3907-6163
mira.kryskiv@tnpu.edu.ua*

The article examines the issue of enhancing students' cognitive activity in Ukrainian language lessons in specialized upper secondary schools. It emphasizes that fostering cognitive activity at the upper secondary level involves a shift from passive information consumption to subject-subject interaction, in which students assume the role of researchers of linguistic phenomena. In this regard, enhancing the cognitive activity of upper secondary students becomes a fundamental condition for the development of their autonomy and intellectual self-reliance. The relevance of the study is обусловлена the fact that upper secondary education in Ukraine is undergoing significant transformations and requires the search for new forms and methods of teaching. At the same time, the

issue of enhancing cognitive activity in Ukrainian language lessons has been addressed only fragmentarily in Ukrainian linguistic didactics and therefore requires further comprehensive consideration.

The aim of the study is to characterize the methods and techniques for enhancing students' cognitive activity in Ukrainian language lessons in specialized upper secondary schools.

The authors analyze methods and techniques aimed at stimulating research interest and fostering independence among upper secondary students, including active learning methods, game-based techniques, visualization strategies, and critical thinking development technologies. The paper presents practical materials and describes an algorithm for their implementation in Ukrainian language lessons in grades 10–12. It also substantiates the feasibility of combining traditional and innovative teaching approaches to develop stable intrinsic motivation among students to learn Ukrainian as an essential tool for professional success. The authors conclude that it is important to create conditions for practice-oriented learning in specialized upper secondary schools, in which students become aware of the practical value of the theoretical knowledge they acquire for their future professional activities. This will ensure active cognitive engagement of students.

Key words: *specialized upper secondary school, Ukrainian language lesson, cognitive activity, practice-oriented learning, subject-subject interaction, intrinsic motivation.*

Постановка проблеми. Питання розвитку та стимулювання пізнавальної діяльності здобувачів освіти як специфічної форми активності людини, спрямованої на осягнення навколишнього світу, постійно перебувають у полі наукового зацікавлення дослідників. Як відомо, педагоги-практики часто стикаються з проблемою зниження рівня мотивації до навчання в учнів старшої школи. Позаяк поживлення пізнавальної діяльності є безпосереднім рушієм внутрішньої мотивації, то розв'язання окресленої проблеми набуває особливої важливості. Посилення пізнавальної діяльності у профільній школі передбачає перехід від пасивного споживання інформації до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де здобувачі освіти набувають статусу дослідників тих чи тих явищ, зокрема і мовних. З огляду на це активізація пізнавальної діяльності учнів і учениць старшої школи стає основоположною умовою виформовування їхньої самостійності й інтелектуальної самозарадності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській педагогічній науці проблемі розвитку та інтенсифікації пізнавальної діяльності здобувачів середньої освіти дослідники неодноразово присвячували свої праці. Науковці зверталися до висвітлення педагогічних проблем формування пізнавальних інтересів учнів [1; 2 та ін.] і аспектів формування їхньої навчально-пізнавальної активності в контексті реалізації мети і завдань української освіти [3 та ін.], розглядали пізнавальну активність як стан готовності до пізнавальної діяльності учнів [4 та ін.], вивчали методи активізації пізнавальної діяльності [5; 6 та ін.], аналізували

доцільність застосування тих чи тих засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів [7; 8; 6 та ін.].

Дослідники наголошують, що «пізнавальна активність є цілеспрямованою діяльністю з метою збудження інтересу, підвищення активності, творчості, самостійності, мотивованої діяльності здобувача в засвоєнні знань і посилення взаємодії учасників освітнього процесу, що в свою чергу, вдосконалює зміст, форми, методи, прийоми і засоби навчання» [9, с. 386]. Зважаючи на це, доречним буде потрактування пізнавальної діяльності як «єдності чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення і практичної діяльності» [6, с. 7], оскільки пізнавальна діяльність постає як цілісна система, у якій ці три складники перебувають у нерозривному взаємозв'язку: сприйняття забезпечує первинне накопичення емпіричного матеріалу, який стає «сировиною» для мислення; мислення уможлиблює проникнення в сутність того чи того виучуваного явища на основі аналізу, синтезу й узагальнення, що створює логічну систему знань і основу для практики; практична діяльність засвідчує потенційну здатність застосування теоретичного знання. Ігнорування будь-якої із цих ланок призводить до того, що пізнавальна діяльність стає неповноцінною. У профільній школі важливо створити умови практико орієнтованого навчання, при якому здобувачі усвідомлюватимуть практичну цінність набутих теоретичних знань для їхньої майбутньої професійної діяльності. Це стане запорукою активної пізнавальної діяльності учнів і учениць.

Оскільки старша школа в українській системі середньої освіти зазнає суттєвих змін і потребує пошуку нових форм і методів втілення, а проблема активізації пізнавальної діяльності старшокласників на уроках української мови у вітчизняній лінгводидактиці була розглянута фрагментарно, вважаємо за доцільне звернутися до її висвітлення.

Мета розвідки – схарактеризувати методи і прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови у профільній школі. Досягнення окресленої мети передбачає аналіз доцільності застосування методів і прийомів, спрямованих на стимулювання дослідницького інтересу і самостійності учнів старшої школи; розроблення й опис алгоритму застосування конкретних прийомів на уроках української мови в 10–12 класах; обґрунтування доцільності поєднання традиційних та новітніх форм роботи для вироблення стійкої внутрішньої мотивації старшокласників до вивчення української мови як обов'язкового інструмента професійного успіху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники в питанні застосування тих чи тих методів і прийомів для активізації пізнавальної діяльності здобувачів середньої освіти неодностайні. Деякі з них наголошують на необхідності збалансованого поєднання методів пасивного, активного та інтерактивного навчання [10], але більшість наполягають на тому, що «залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності під час навчального процесу пов'язане насамперед із застосуванням прийомів і методів, що узагальнено названі активними методами навчання» [11, с. 18; 12], оскільки саме методи активного навчання передбачають систему заходів, спрямованих «не на продукування готових знань

і відтворення їх, а на організацію учнів для самостійного одержання знань, засвоєння вмінь і навичок у процесі навчальної діяльності» [11, с. 18]. На нашу думку, доцільно гармонійно поєднувати методи і пасивного, і активного навчання. Під час реалізації методів пасивного навчання здобувачі отримують потрібну інформацію і приклади втілення того чи того матеріалу, необхідного для вивчення, а застосування методів активного навчання уможливить оприявлення потенціалу кожного старшокласника працювати якісно, проявляючи свої здібності і розвиваючи уміння і навички, важливі для життя, позаяк такі методи «сприятимуть ініціативності, енергійності, інтенсивності, творчості, інтересу, самостійності процесу навчання та добросовісності і наполегливості в досягненні мети в освітньому процесі» [9, с. 380]. Оскільки традиційні методи, до яких найчастіше зараховують методи пасивного навчання, в науковій літературі описані достатньо повно, зосередимо увагу на методах активного навчання, які можуть бути зреалізовані на уроках української мови у профільній школі.

Одним із методів активного навчання, який доцільно застосовувати у старшій школі під час вивчення української мови, є метод **мозкового штурму** (мозкової атаки, брейнстормінгу), що полягає у виконанні проблемного завдання, у якому учасники продукують творчі ідеї пошуку відповіді і визначають найбільш прийнятні. Процес генерування та відбору координує модератор (учитель). Використання такого методу сприяє формуванню творчого мислення, допомагає учням навчитися працювати разом і вчитися один в одного, а також вільно висловлювати своє бачення тієї чи тієї проблеми. Застосування методу брейнстормінгу нерозривно пов'язане з дотриманням принципів кооперативного навчання, тобто навчання, заснованого на співпраці. Метод мозкової атаки може бути втілений у різних формах. Розглянемо деякі з них.

Мозковий штурм «*Карусель*»

Цей метод можна зреалізувати різними способами і під час вивчення різних тем.

Варіант 1. Коли задану тему можна поділити на підтеми чи підгрупи запитань/завдань до неї.

Учні об'єднуються в групи (3–4 особи). Кожна група одержує маркер (крейду) свого кольору. Кожна група отримує свою частину великого завдання. На дошці (на стіні) висить таблиця (за умови дистанційного навчання створюємо сторінку на віртуальній дошці за допомогою відповідних сервісів), у якій праворуч – сформульоване завдання, а ліворуч – чисте місце для відповіді.

Учасники кожної групи, обговоривши відповідь між собою, підходять і записують свій фрагмент. Усі разом аналізують отриману відповідь:

– якщо вона відповідає реальній дійсності, учні отримують картки з новим завданням;

– якщо вона неправильна, то продовжується обговорення в групах до віднайдення відповідного результату.

Такий підхід можна застосувати, наприклад, під час узагальнення матеріалу за темами «Будова слова» і «Словотвір», вивчення яких у профільній школі передбачене в 10 класі.

Орієнтир для створення завдання:

Завдання	Відповідь
1. Префікс від слова <i>безбарвний</i> + корінь від слова <i>голосувати</i> + закінчення, як у слові <i>варення</i> = тиша.	Безголосся
2. Корінь, як у слова <i>віршик</i> + перший суфікс від слова <i>ремонтувати</i> + другий суфікс від слова <i>учителювання</i> + закінчення, як у слові <i>знамення</i> = система побудови та організації вірша.	Віршування
3. Префікс від слова <i>пришкільний</i> + корінь від слова <i>словник</i> + перший суфікс від слова <i>деревний</i> + другий суфікс від слова <i>чарівник</i> = незмінна частина мови.	Прислівник
4. Префікс від слова <i>щонайменше</i> + корінь від слова <i>денний</i> + перший суфікс від слова <i>корінний</i> + другий суфікс від слова <i>сніговик</i> = книжка для щоденних службових записів.	Щоденник
5. Префікс від слова <i>відмовити</i> + корінь від слова <i>гадати</i> + суфікс від слова <i>казка</i> = відповідь на загадку.	Відгадка

Пропоноване завдання доцільно адаптувати до профілю класу. Наприклад, заклавши у відповіді термінолексми з відповідної галузі.

Варіант 2. Найбільш ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами під час вивчення різних тем.

Учні стають у два кола. Внутрішнє коло нерухоме. Зовнішнє коло рухоме. Учасник рухомого кола відповідає на запитання учасника навпроти і переходить до наступного. Наприкінці «Каруселі» обговорюють питання: в кого були неточності і спільно визначають правильні відповіді там, де були похибки.

На нашу думку, після завершення першого кола питань доцільно здобувачів поміняти місцями: щоб усі мали можливість і ставити питання, і відповідати.

Щойно наведений практичний матеріал також можна застосувати для цієї форми реалізації методу і перевірити знання з лексикології: до кожного словотвірного ланцюжка було запропоноване лексичне значення або синонім слова і саме слово-відповідь. І таким чином утворюється пара запитання – відповідь.

Можна взяти, наприклад, тему «Творення пасивних дієприкметників».

Учасники внутрішнього кола називають дієслова, а той, хто входить до зовнішнього кола, пропонує дієприкметник. Учитель спостерігає, чи дотримана відповідність за виявом виду і загалом правильність похідного слова. Можна залучити деяких учнів для такого спостереження. А наприкінці цей учень відповідає на ті питання, де відповідь була хибною. Таким чином перевіряємо і його рівень знань.

Мозковий штурм «*Стіна мудрості*», або брейнсвормінг

Цей вид діяльності допомагає учасникам обмінюватись інформацією та сконцентрувати увагу.

Учнів об'єднуємо в групи. Кожна група отримує наліпки свого кольору. Завдання учитель озвучує відразу всьому класу. Кожна група, віднайшовши

відповідь, записує її на наліпці, яку приклеює на дошку. Потім усі разом обговорюють доцільність і оптимальність запропонованих варіантів відповіді.

Такий підхід можна застосувати, наприклад, для створення «анаграм».

Мета – розвиток навичок словотвору.

Усі учасники гри записують задане слово. Протягом 10 хвилин утворюють нові слова із букв, що складають задане слово. Гравці записують іменники у формі називного відмінка однини.

Умова. У новому слові одну й ту саму букву можна використовувати стільки разів, скільки вона вжита в заданому слові.

Варіант 1. Учасники гри утворюють слова тільки якоїсь визначеної відміни.

Варіант 2. Гравці складають іменники, не поділяючи їх на відміни.

Наприклад, із букв, що складають слово *бібліотека*, можна отримати такі іменники: *біб, бік, біт, боа, бот, кіт, лік, літ, лот, тік, ток, тол, літа, літо, тека, атол, блок, тіло, колі, окіт, окіл, білок, коліт, лотік, колет, літак, обкат, облік, обліт, білота, текіла*.

Пропоноване завдання можна також виконати, застосувавши такий різновид мозкової атаки, як «**Обговорення постерів**».

Учитель записує задане слово на постерах (плакатах): по одному на окремому постері. Уважаємо, що постери доцільно розмістити по колу. Кожна група отримує маркер свого кольору. Учасники груп стають біля постерів.

Групи починають «мозковий штурм», записуючи складені слова на кожному постері. Група проводить чотири-п'ять хвилин біля кожного постера. За сигналом групи переходять до наступного постера. Вони читають те, що записано, і додають свої ідеї. Так продовжується, поки групи не обійдуть усі постери. Наприкінці групи повертаються до першого постера, перечитують відповіді й визначають такі, що відповідають попередньо визначеним критеріям.

Окрім того, матеріалом для здійснення мозкового штурму можуть бути криптограми, у яких зашифровані фразеологізми. На нашу думку, для залучення такого матеріалу виправданим буде застосування такої форми брейнстормінгу, як «**6-5-3**».

Організація роботи: шість учасників розвивають три запропоновані завдання, кожне протягом п'ятьох хвилин. Учасник отримує аркуш паперу з таблицею, що має три стовпчики та шість рядків. У трьох верхніх стовпчиках учасник записує свої три ідеї. На це дається п'ять хвилин. Тоді аркуші передаються наступному учасникові. Вони беруть ідеї, котрі вже були записані та розвивають їх: таким чином, відбувається спільна робота над пошуком рішенням.

Наприкінці учні обговорюють отриману відповідь, а також пропонують своє розуміння значення розгаданих фразеологізмів і життєві ситуації, у яких їх можна застосувати.

Завдання: замість цифрового позначення поставте відповідну літеру і ви зможете прочитати народну мудрість.

Орієнтир для формування завдання:

Криптограма	Розшифрування
17 1 16 7 18 31 15 1	маленька
22 20 21 1 3 1	справа
15 21 1 30 1	краща
10 1	за
3 7 16 11 15 7	велике
18 7 21 19 2 22 23 3 19	неробство

Відповідь: *маленька справа краща за велике неробство.*

Зворотний мозковий штурм

Сутність такого способу реалізації мозкової атаки полягає в тому, що модератор (педагог) пропонує учасникам уже готову відповідь до проблемного питання. Їхнє завдання – пояснити, як отримали саме таку відповідь.

Учасники окремо один від одного пишуть свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Після чотирьох хвилин роздумів учитель пропонує прочитати свої версії і записати їх. Далі – обговорення й аналіз запропонованих варіантів і формулювання зв'язного обґрунтування, що відповідає сутності проблеми.

У старших класах цей прийом доцільно використати, наприклад, на занятті з актуалізації знань щодо семантичних зв'язків між словами та об'єднання таких слів у відповідні групи.

Для реалізації такого різновиду мозкового штурму застосовують діаграму розквітлого лотоса. Розглянемо приклад виконання такого завдання.

У центральній клітинці учитель зазначає *розв'язок проблеми*: «У синонімічні відношення слово вступає не загалом, а окремими значеннями, тому прикметники *багатий, важливий, чималий* не належать до одного синонімічного ряду».

Виділені слова учні записують у найближчі до центральної клітинки.

Далі витлумачують лексичне значення кожного слова (запис у більш віддалених від центральної клітинках).

Відповідно до лексичного значення вибудовують синонімічні ряди до кожного з них.

Виявляють, що в кожному із цих рядів є компонент *великий*. Це і дало підстави сформулювати запропонований на початку розв'язок, у якому ці прикметники були поставлені в один ряд.

Пояснення: слово *великий* – багатозначне, а багатозначне слово може одночасно належати до кількох синонімічних рядів:

– великий (про урожай, улов та ін.) – *багатий, добрий, щедрий, щедротний, рясний*;

– великий (який має особливе значення) – *важливий, визначний, поважний, вагомий, значущий, грандіозний, епохальний*;

– великий (який займає значний простір) – *чималий, немалий, величезний, гігантський*.

Така техніка уможлиблює формування уміння вибудовувати логічний ланцюжок не лише від конкретного до загального, але й від загального до конкретного, а отже, сприятиме розвитку критичного мислення.

Ще одним продуктивним методом активного навчання, що сприяє розвитку пізнавальних навичок здобувачів освіти, є **метод проєктів**. Цей метод доцільно застосовувати під час вивчення різних тем. Наведемо приклад можливого втілення цього методу у 12 класі філологічного профілю під час вивчення тексту і дискурсу. Уважаємо, що на етапі узагальнення і систематизації навчального матеріалу буде доцільним розроблення проєкту «Різні дискурсивні практики однієї мовної особистості». Матеріалом для реалізації такого проєкту стануть роботи українських митців. Наприклад, твори Оксани Забужко: поезія, проза, есеїстика, публіцистика, мемуари, філософські твори, промови як громадського діяча, сторінка на ФБ.

На підготовчому етапі учні ознайомлюються з темою проєкту, актуалізують теоретичні знання про поняття мовної особистості та дискурсивної практики, розподіляються на групи і визначають свою частку роботи. Після розподілу обов'язків у групах опрацьовують відповідний фактичний матеріал. На власне проєктному етапі опрацьовують (класифікують, узагальнюють і систематизують) зібрані дані й вибудовують модель свого проєкту. Після чого оформлюють матеріали належним чином (найбільш відповідним, на думку виконавців) і презентують результати своєї діяльності.

Орієнтовними темами проєктів можуть бути такі: «Дискурси сучасного українського учня», «Дискурси сучасного учня: в Україні та за її межами», «Український публіцистичний/науковий/релігійний/поетичний дискурс початку ХХ і ХХІ століття».

Втілення проєктної технології в початковий процес передбачає співпрацю вчителя й учнів: вчитель коригує спостереження здобувачів, допомагає добирати матеріал, значущий для цієї роботи, формулювати гіпотезу, складати план проведення спостереження, навчає працювати з великим обсягом інформації за обраною темою (шукати, добирати, аналізувати й застосовувати для втілення проєкту), застосовувати отримані знання для досягнення мети проєкту й виконання його завдань [13, с. 142].

Ігрові прийоми також сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, оскільки гра «удосконалює психічні процеси, сприяє формуванню інтелектуальної й мотиваційної сфер, дає змогу пізнавати навколишній світ» [11, с. 19]. Оскільки проблема використання ігор на уроках української мови може бути предметом окремої розвідки, наведемо кілька пропозицій щодо їх запровадження в навчальний процес.

Так, під час вивчення теми «Правопис прислівників» доцільно запропонувати завдання не у звичному форматі, а у вигляді «розсипаних» слів. У наведеній грі «**Знайдіть пару**» учні повинні з'єднати лініями «розкидані» частинки прислівників і записати в зошит отримані слова. Якщо оформити гру за допомогою онлайн-інструмента, то можна вдатися до поєднання двох способів графічного

відтворення: з'єднування лініями і запис у зошиті. Використання такої гри уможливить закріплення знань учнів про правопис складних прислівників, допоможе удосконалити навичку розрізнення прислівників і близькозвучних сполук, а також сприятиме розвитку логічного мислення, зорової пам'яті, здібностей аналізу (увага до деталей) і синтезу (створення цілого із частин) і стимулюватиме мовне чуття й культуру письма.

Орієнтовний матеріал для гри:

рано	сь	неждано	як	геть
моєму	ні	боку	раз	на
казна	ні	рік	лоба	аби
всього	не	будь	у	будь
за	троє	на	раз	раз
що	чисто	чим	у	на
с	куди	силу	рік	вранці
з	швидко	під	на	негадано
коли	всього	духу	по	як
аби	безцінь	години	що	слуху

Методично обґрунтованим видається і звернення до рольових ігор. Наприклад, доречною буде гра «*Суд над суржиком*», спрямована на усвідомлення мовної ситуації в Україні та формування свідомого ставлення до чистоти власного мовлення.

Для цієї гри здобувачі розподіляють ролі: прокурор (обвинувачує суржик у засміченні мови), адвокат зі сторони захисту (з'ясовує причини його виникнення), суржик (пояснює свою сутність), суддя (ухвалює рішення щодо методів очищення мовлення кожного носія мови).

Аналогічно можна організувати гру «Суд над тотальними запозиченнями» чи подібні.

Теми, запропоновані для реалізації у грі, доцільно розглядати й у форматі диспутів і дискусій, які також допомагають в активізації пізнавальної діяльності старшокласників.

Загалом ігрові форми роблять навчальний процес більш пізнавальним, захопливим і цікавим, підвищують творчий потенціал школярів, удосконалюють навички самоконтролю й самооцінювання, розширюють світогляд, а це – шлях до більш глибокого розуміння й засвоєння навчального матеріалу і подальшого успіху у формуванні фахівців нового покоління [14].

Важливі для розвитку пізнавальної діяльності учнів та її активізації і різні прийоми візуалізації. Залежно від характеру навчального матеріалу доцільно вдаватися до створення інтелект-карт, інфографіки, хмари слів, асоціативних кущів, часоліній, лепбуків, буктрейлерів і скрайбінгу. Усі ці прийоми візуалізації уможливляють структурування інформації, упорядкування складних відомостей і подання їх у форматі, зручному для користувача, а також сприятимуть

виробленню навичок компресії (створення стислої схеми) і розгортання (повна відповідь за схемою) навчального матеріалу.

Значущими в активізації пізнавальної діяльності є техніки, що сприяють розвитку різних видів мислення здобувачів. Зокрема, продуктивними для розвитку **критичного мислення** є техніки запитування, як-от: «5 чому?», «Квадрат Декарта», самозапитування та ін. Однією з таких технік, що можуть бути застосовані на уроках української мови в старшій школі є **SCAMPER**, за допомогою якої формують перелік запитань, що спонукають до вироблення нових ідей:

“Substitute something” (змінить щось).

“Combine it with something else” (поєднайте це щось з іншим).

“Adapt something to it” (адапуйте до цього щось).

“Modify or Magnify it” (модифікуйте або збільшіть щось).

“Put it to some other uses” (запропонуйте інше застосування).

“Eliminate something” (викиньте щось).

“Revers or Rearrange it” (реорганізуйте щось) [15, с. 92–129].

Таку техніку доцільно застосовувати на підготовчому етапі до створення власного тексту.

Застосування техніки SCAMPER на уроках української мови у старшій школі забезпечує системну активізацію творчого і пізнавального потенціалу здобувачів освіти, перетворюючи процес засвоєння знань із мови на захопливий пошук нестандартних рішень, а це своєю чергою сприяє формуванню особистості, здатної мислити творчо і критично, що вкрай важливо в умовах інтенсифікації сучасного інформаційного простору.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Із викладеного висновкуємо, що для активізації пізнавальної діяльності старшокласників на уроках української мови доцільно поєднувати традиційні та новітні методи і прийоми роботи. Особливою продуктивністю вирізняються методи активного навчання, зокрема брейнстормінг (у різновидах «Карусель», «Стіна мудрості», «Обговорення постерів», «6–5–3», зворотний мозковий штурм), метод проєктів, ігрові прийоми, техніки візуалізації (інтелект-карта, інфографіка, хмара слів, асоціативний куц, часолінія, лепбук, буктрейлер, скрайбінг) і розвитку критичного мислення (різноманітні техніки формулювання запитань). Розвиток і активізація пізнавальної діяльності учнів старшої школи стає основою для формування їхньої самостійності, інтелектуальної самозарадності, уміння розв’язувати нетривіальні завдання й ухвалювати складні рішення, що в подальшому сприятиме їхньому якісному становленню у професійній сфері.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо в розробленні практичних матеріалів щодо реалізації згаданих методів, а також розширення пошуку методів, прийомів і технік, спрямованих на розвиток інтелектуального потенціалу здобувачів освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гевко О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках загальноосвітньої школи. *Людинознавчі студії*. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 29. Серія: Педагогіка. Ч. 2. С. 50–57.
2. Щукіна Г. І. Педагогічні проблеми формування пізнавальних інтересів учнів. Київ : Либідь, 1998. 274 с.
3. Терлецька Л. Формування навчально-пізнавальної активності учнів у контексті реалізації мети і завдань української освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 9. С. 129–134.
4. Дубровіна І. В. Пізнавальна активність як стан готовності до пізнавальної діяльності учнів. URL: <https://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/169> (дата звернення: 10.03.2026).
5. Вишковський І. В. Методи активізації пізнавальної діяльності. *Історія та правознавство*. 2007. № 12. С. 2–7.
6. Методи і прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів : методичний посібник. Рівне : НМЦ ПТО, 2017. 53 с.
7. Литвиненко І. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності. Київ : Просвіта, 2002. 316 с.
8. Лупаренко С. Є. Проблема засобів розвитку пізнавальної активності школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу : науково-методичний збірник*. Слов'янськ, 2008. Вип. 41. С. 279–285.
9. Трифаніна Л. С. Сучасні методи розвитку пізнавальної активності здобувачів вищої освіти. *Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika : Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. С. 377–388.
10. Бондар С. П. Класифікація методів активізації навчально-пізнавальної діяльності та її застосування в умовах диференціації навчання. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106694/1/Tza2010_BSP.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
11. Галаєвська Л. В. Методи активного навчання української мови в школі (на матеріалі синтаксису й пунктуації). *Українська мова і література в школі*. 2016. № 6. С. 16–21.
12. Пометун О. І. Активні й інтерактивні методи навчання: до питання про диференціацію понять. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 10–15.
13. Тележкіна О. Застосування проектної технології навчання на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) у вищих навчальних закладах. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 141–144.
14. Кандиба О., Тележкіна О. Застосування ігрової технології під час викладання мовних дисциплін у вищій школі. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/6007/1/118-124.pdf> (дата звернення: 10.03.2026).
15. Міхалко М. 21 спосіб мислити креативно. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 400 с.

REFERENCES

1. Hevko, O. (2014). Aktyvizatsiia navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv na urokakh zahalnoosvitnoi shkoly [Activation of educational and cognitive activity of students in secondary school lessons]. *Liudynoznavchi studii* [Humanities Studies]. Drohobych : DDPU im. I. Franka. Vol. 29. Seria: Pedahohika. Part 2. P. 50–57 [in Ukrainian].
2. Shchukina, H. I. (1998). Pedahohichni problemy formuvannia piznavalnykh interesiv uchniv [Pedagogical problems of forming students' cognitive interests]. Kyiv : Lybid. 274 p. [in Ukrainian].
3. Terletska, L. (2014). Formuvannia navchalno-piznavalnoi aktyvnosti uchniv u konteksti realizatsii mety i zavdan ukrainskoi osvity [Formation of educational and cognitive activity of students in the context of implementing the goals and objectives of Ukrainian education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current Issues of the Humanities]. Vol. 9. P. 129–134 [in Ukrainian].
4. Dubrovina I. V. Piznavalna aktyvnist yak stan hotovnosti do piznavalnoi diialnosti uchniv [Cognitive activity as a state of readiness for cognitive activity of students]. URL: <https://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/169> (date of application: 10.03.2026) [in Ukrainian].
5. Vyshkovskiy, I. V. (2007). Metody aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti [Methods of activating cognitive activity]. *Istoriia ta pravoznnavstvo* [History and law]. № 12. P. 2–7 [in Ukrainian].
6. Metody (2017) Metody i pryomy aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti uchniv: metodychnyi posibnyk [Methods and techniques for activating students' cognitive activity: a methodological guide]. Rivne : NMTs PTO [in Ukrainian].
7. Lytvynenko, I. (2002). Bahatokanalna diialnist – zasib rozvytku piznavalnoi aktyvnosti [Multi-channel activity is a means of developing cognitive activity]. Kyiv : Prosvita [in Ukrainian].
8. Luparenko, S. Ye. (2008). Problema zasobiv rozvytku piznavalnoi aktyvnosti shkoliariv [The problem of means of developing cognitive activity of schoolchildren]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: naukovo-metodychnyi zbirnyk* [Humanization of the educational process: scientific and methodological collection]. Sloviansk. Vol. 41. P. 279–285 [in Ukrainian].
9. Trifanina, L. S. (2024). Suchasni metody rozvytku piznavalnoi aktyvnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Modern methods of developing cognitive activity of higher education students]. *Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. P. 377–388 [in Ukrainian].
10. Bondar, S. P. Klasyfikatsiia metodiv aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti ta yii zastosuvannia v umovakh dyferentsiatsii navchannia [Classification of methods for activating educational and cognitive activity and its application in conditions of differentiation of learning]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106694/1/Tza2010_BSP.pdf (date of application: 10.03.2026) [in Ukrainian].

11. Halaievska, L. V. (2016). Metody aktyvnoho navchannia ukrainskoi movy v shkoli (na materialy syntaksysu y punktuatsii) [Methods of active teaching of the Ukrainian language at school (based on syntax and punctuation)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school]. № 6. P. 16–21 [in Ukrainian].

12. Pometun, O. I. (2004). Aktyvni y interaktyvni metody navchannia: do pytannia pro dyferentsiatsiiu poniat [Active and interactive teaching methods: on the issue of differentiation of concepts]. *Shliakh osvity* [The path of education]. № 3. P. 10–15 [in Ukrainian].

13. Tieliezhkina, O. (2014). Zastosuvannia proektnoi tekhnolohii navchannia na zaniattiakh z ukrainskoi movy (za profesiinym spriamuvanniam) u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Application of project-based learning technology in Ukrainian language classes (professionally oriented) in higher educational institutions]. *Nova pedahohichna dumka* [New pedagogical thought]. № 2. P. 141–144 [in Ukrainian].

14. Kandyba, O., Tieliezhkina, O. Zastosuvannia ihrovoi tekhnolohii pid chas vykladannia movnykh dystsyplin u vyshchii shkoli [Application of gaming technology when teaching language subjects in higher education]. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/6007/1/118-124.pdf> (date of application: 10.03.2026) [in Ukrainian].

15. Mikhalko, M. (2019). 21 sposib myslyty kreatyvno [21 ways to think creatively]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub “Klub simeinoho dozvillia” [in Ukrainian].

Стаття поширюється
на умовах ліцензії відкритого
доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026